

toria, utan snarare något annat – inte osannolikt att visa hur Jesu ord om evangeliets spridande till Judéen, Samarien och jordens yttersta gräns (Apg 1:8) går i uppfyllelse.

Vidare leder Armstrongs tes till ytterligare följdproblem som över huvud taget inte adresseras. Om vi – likt Armstrong och de flesta forskare – förutsätter att Lukas och Apostlagärningarna har samma författare, innebär en tidigdatering av Apostlagärningarna också en tidigdatering av Lukasevangeliet och får därmed stor bäring på det synoptiska problemet. Antingen måste då också Markusevangeliet dateras ännu tidigare, eller också måste tvåkällshypotesen som helhet omarbetas. Därtill läggs stor oproportionerligt stor vikt vid textkritikens betydelse dateringsfrågan med tanke på att även senare redaktörer kan ha sett texten som något mer än en fullständig förteckning av allt författaren visste om Pauli liv.

Sammantaget berör Armstrongs studie ett aktuellt område i forskningen från ett självständigt perspektiv och är som sådant viktigt för att vitalisera det isagogiska samtalet om det lukanska dubbelverket. Samtidigt är studien behäftad med ett antal betydande problem som undergräver slagkraften i argumentationen. Förhoppningsvis kan den dock agera språngbräda för andra forskare att ge sig i kast med fler aspekter av denna diskussion i framtiden.

John-Christian Eurell

ULRICH BERGES

Jesaja 55–66

HThKAT, Herder, 2022, inbunden, 680 sidor,
SEK 1148, ISBN: 9783451268533

Med denna kommentar fortsätter och även avslutar Ulrich Berges sitt imponerande arbete med de sista 27 kapitlen i Jesaja. Hans tidigare kommentarer till Jes 40–48 och Jes 49–54 finns även de i serien HThKAT. Det som omedelbart särskiljer Berges kommentar från andra om samma text är att den börjar i Jes 55, vilket är i linje med Berges egna förhållningssätt till Jesajas redaktionshistoria. Enligt Berges – och

flera forskare jämte honom – utgör Jes 55 ett redaktionellt kapitel som tillkom relativt sent i Jesajabokens gradvisa framväxt. Det fungerar som en bro mellan, å ena sidan, kapitel 49–54, och, å andra sidan, kapitel 56–66, och det förbereder läsarna på de huvudteman som finns i de följande kapitlen.

Berges kommentar börjar med en gedigen översikt av den historiska bakgrunden till Jes 55–66, med början i Kyros maktövertagande 539 f.Kr. och fram till Esras ankomst i Juda runt 450 f.Kr. tillsammans med en grupp leviter. Även om Berges inte diskuterar exakta datum i denna del framgår det tydligt av kommentaren i sin helhet att han betraktar de flesta texterna som samtida med Esra och Nehemjas respektive reformer, till skillnad mot forskare som Odil H. Steck och andra som vidhåller att flertalet texter i de senare kapitlen i Jesaja skrevs under den hellenistiska tiden. Vidare anser Berges att klagovisan i kapitel 63:7–64:11 reflekterar över Jerusalems förstörelse år 587 f.Kr. snarare än ett eventuellt senare skeende.

Denna översikt leder naturligt vidare till de nästkommande två delarna där Berges hävdar att leviter står som ansvariga för det mesta av materialet i Jes 55–66. Denna åsikt, som Berges framfört tidigare i en rad publikationer, särskiljer hans forskning från vad flertalet andra Jesajaforskare anser. Berges baserar sin åsikt på en rad argument, bland annat vad som enligt honom är tydliga paralleller mellan Jesajatexterna och Psaltaren, samt även mellan leviter och tempelsångare. Berges argumenterar till exempel att fokuset på Jakob och på Zion i de båda textkorpusarna, samt förekomsten av gemensamma teman, såsom vallfart till Jerusalem och Herrens tjänare, binder dem samman. Vidare belyser Berges frågan om läs- och skrivkunnighet i den persiska provinsen Yehud: enligt honom var få människor läs- och skrivkunniga förutom den personal som var anknuten till templet. Detta pekar, i sin tur, på att leviterna var de som var mest lämpade att tradera tidigare texter och muntliga traditioner. Samtidigt visar avsaknaden av en tydligt identifierbar författarfigur i Jes 55–66 och dess skriftlärda karaktär på att texten traderades av skrivare. Jag är personligen inte övertygad om att Jes 55–

66 är skriven av personer associerade med templet, vilket jag själv hävdar i ett flertal publikationer. Detta till trots går det utan problem att uppskatta Berges exegetiska insikter i hans kommentar, även om man inte köper hela hans argumentationen angående texternas ursprung.

Berges fortsätter med att ifrågasätta huruvida dessa tolv kapitel är resultatet av en enskild profet eller – vilket han själv och flertalet nutida forskare hävdar – snarare en samling texter som hålls samman av en gemensam tematik. Inte heller här finns några överraskningar för den som är välbekant med Berges övriga Jesajaforskning. Han motsätter sig en enhetlig slutredaktion av Jesajaboken, så som den som formulerats av bland andra H.G.M. Williamson och Jacob Stromberg, och tänker sig i stället en process där de olika delarna har tillkommit gradvis i från varandra skilda processer.

Gällande den litterära utformningen av Jes 55–66 följer Berges rådande konsensus att materialet är organiserat koncentriskt med kapitel 60–62 som dess kärna. Samtidigt knyter han an till den tes som han redan förespråkat jämte andra, främst nederländska forskare – att materialet i den senare delen av Jesaja med fördel kan läsas som ett ”litterärt drama” där olika röster talar. Denna tes appliceras oftast bara på Jes 40–55, men Berges vidareutvecklar den och föreslår att även Jes 55–66 är ett sådant drama bestående av sex akter. Enligt mig är dessa båda åsikter dock något svärförenliga då ett drama oftast förutsätter en linjär snarare än en koncentrisk utveckling. Med andra ord behöver jag starkare argument för att kunna acceptera att ett drama har sin höjdpunkt i mitten.

Slutligen diskuterar Berges de teologiska huvudteman som finns i Jes 55–66. I enlighet med många andra forskare nämns här textens fokusering på Zion/Jerusalem och hur speciellt Jes 60–62 vidareutvecklar den tematik som finns i andra delar av Jesaja. På ett liknande sätt diskuterar Berges hur Jes 55–66 alluderar till den tjänarmetaforik som finns i kapitel 40–55.

Själva bibelkommentaren följer standardformatet i HThKAT serien. Berges börjar med en egen översättning av den hebreiska texten under diskussion, följt av en relativt kort textkritisk apparat och en längre

analys som diskuterar frågor rörande textens struktur, intertextualitet, genre och adressat, samt en utvärdering av olika redaktionskritiska modeller angående dess gradvisa tillkomst. Därefter följer en avsevärt längre utläggning, där Berges i dialog med många andra forskares teorier och tolkningar – bland annat textens litterära och teologiska motiv och dess historiska betydelse – diskuterar texten vers-för-vers.

Flera saker bidrar till att göra kommentarerna i HThKAT serien till utsökta forskningsredskap, och Berges kommentar utgör inget undantag. Först och främst börjar alla sektioner med en utomordentligt utförlig bibliografi där forskare och studenter kan hitta referenser till i stort sett alla betydelsefulla sekundärkällor, både tidiga och sentida, som faller inom ramen för historisk-kritisk forskning. Samtidigt bör påpekas att andra mer läsarorienterade metoder inte är väl representerade i Berges bibliografier. Dessutom är en starkt övervägande majoritet av den listade sekundärlitteraturen skriven av västerländska, manliga forskare. Detsamma gäller tyvärr även de forskare som omnämns vid namn i brödtexten.

För det andra har kommentarerna i serien en osedvanligt trevlig layout. Mycket av brödtexten är tryckt i en normalstor font (ett fenomen som inte är att förringa när det gäller tyska bibelkommentarer). Där finns även marginalanteckningar som indikerar ämnet under diskussion. Allt detta gör kommentaren relativt lättöverskådlig och det går snabbt att hitta de ämnen man som läsare letar efter.

För det tredje bidrar bilder, diagram och kartor med mera till förståelsen av texten. I denna volym finns tyvärr inte så många, men de som finns illustrerar väl det som sägs i själva texten.

För det fjärde är Berges kommentar ytterst välskriven och språket relativt lättillgänglig för forskare som inte har tyska som modersmål.

Allt som allt är detta en utmärkt historisk-kritisk kommentar som hör hemma i varje seriös Jesajaforskares bokhylla. Den bygger i stort på Berges tidigare forskning, publicerad i ett stort antal monografier och artiklar. Dock möjliggör kommentarformatet för en vidare spridning av hans teorier och för möjligheten att se dem relaterade till Jesajatexten i

sin helhet. Samtidigt bör man inte förvänta sig några större överraskningar om man redan tidigare är bekant med Berges forskning. Sist men inte minst, den som söker efter mer läsarorienterade ingångar i texten bör leta annorstädes.

Lena-Sofia Tiemeyer, ALT

MARIANNE BJELLAND KARTZOW, KASPER BRO LARSEN
OCH OUTI LEHTIPUU (RED.)

The Nordic Bible: Bible Reception in Contemporary Nordic Societies

SBR 24, de Gruyter, 2023, inbunden, ix + 323 sidor,

SEK 1479, ISBN: 9783110685947

The Nordic Bible är en efterlängtd antologi som skildrar bibelbruk i den nordiska offentligheten, ett fält som förtjänar mer uppmärksamhet. Bidragen är tvärvetenskapliga och täcker därför in flera relevanta aspekter av hur (främst den kristna) bibeln används i Norden och varför.

Två introduktionskapitel presenterar den nordiska kontexten och fältet receptionsstudier. I kapitel två (Hallgeir Elstad) beskrivs hur bibelbruket i Norden påverkats av idéer om välfärdsstaten och en historiskt sett socialdemokratisk dominans.

I det allra första kapitlet ger även redaktörerna själva en introduktion till kontexten, som de menar är präglad av liberala upplysningsvärden, sekularisering, individualisering och ökande multikulturalism. De beskriver en paradox: i Norden är bibeln en bestseller som nästan ingen läst (här undrar jag dock hur många genomsnittliga svenskar som går och köper sig en ny bibel, samtidigt som till exempel Svenska kyrkan köper in biblar till ca 30 000 konfirmander varje år – kanske ligger liknande faktorer bakom de höga försäljningssiffrorna?). Bibeln, menar redaktörerna, dröjer sig kvar i den nordiska offentligheten i populärkulturen, nationella helger, riter genom livet som dop och begravning och så vidare. *The Nordic Bible*, skriver de, syftar till att undersöka om det finns en typisk ”nordisk” bibel. Vilka trender och dominerande tolkningar kan identifieras i den nordiska offentligheten, som präglas av en liknande historisk, religiös, kulturell och social kontext?